
ІСТОРІЯ БУКОВИНИ ТА ПІВНІЧНОЇ БЕССАРАБІЇ (ХОТИНЩИНИ)

УДК 904:728(477.85) „09/13”

Ігор Возний
(Чернівці)

СІЛЬСЬКА ОКРУГА – ВАЖЛИВА СКЛАДОВА ЧАСТИНА ДАВНЬОРУСЬКИХ МІСТ X – XIV ст. НА ТЕРИТОРІЇ МІЖ ВЕРХНІМ СІРЕТОМ ТА СЕРЕДНІМ ДНІСТРОМ

У статті розглядаються важливі проблеми урбаністичних процесів на теренах Сірето-Дністровського межиріччя протягом X – XIV ст. На прикладі аналізу писемних та археологічних джерел розглядається одна з важливих частин давньоруських міст, а саме: сільська округа, простежується її значення в структурі міста.

Ключові слова: місто, округа, феодально-адміністративний центр, фінансовий центр, поселення-супутники; церква, сільськогосподарські угіддя

Давньоруські міста були центрами ремесла і торгівлі – це, безсумнівно, підтверджується археологічними розкопками, які виявили чіткі сліди ремісничої і торгової діяльності міщан. Але це не означає, що лише зазначені галузі економіки визначали господарський розвиток міст. Ремесло і торгівля в X – першій половині XIII ст. перебували ще на початковій стадії відокремлення від сільського господарства і не могли створювати необхідний додатковий продукт для успішного розвитку міських форм життя. Такий додатковий продукт, безсумнівно, створювався в сфері сільськогосподарського виробництва¹.

Тому важливим завданням, яке стоїть перед сучасними науковцями, є поглиблений аналіз проблеми «місто й округа». Від його вирішення значною мірою залежить подальша розробка і самої моделі давньоруського феодалізму². Адже на сучасному рівні знань досить складно реконструювати сам економічний механізм взаємодії міста і села, реальні розміри території, безпосередньо і постійно «працюючої» на конкретний міський центр.

Останнім часом науковці розглядають місто не з точки зору його відмінностей від села, а у поєднанні з ним. Багато в чому, особливо на ранніх етапах розвитку феодальної системи, місто в економічному плані було своєрідним продовженням села. Із сільською округою його пов'язувало багато спільного. Для неї воно було господарським, адміністративно-політичним і культурним центром³. На думку С.В.Юшкова, міста не могли існувати без сіль-

ської округи, оскільки вони були феодально-адміністративними, фінансовими центрами сільської волості, яка оточувала їх. Міста давньої Русі, на відміну від західноєвропейських міст не були бюргерськими. У них, в основному, мешкали не торгово-промислові верстви, а, в першу чергу, феодали, власники сільських помість⁴. Це сприяло постійному притоку додаткового продукту, який вироблявся в сфері сільського господарства, в міста, що, по суті, і було основою їхнього бурхливого росту і розвитку. Тому міста з їхньою сільською округою не можуть бути зрозумілими повною мірою без знання її господарської структури, економічного і демографічного потенціалу, характеру її взаємодії з містом⁵.

Як зазначалося, складовою частиною давньоруських міст були також поселення, які складали сільську округу. Так, навколо ранньослов'янського міста в Ревному розташовувалися чотири сільських поселення в урочищах Гевда, Підгороддя, Ліщик та Микулінка. А літописний Василів розташовувався на обох берегах Дністра і мав досить складну структуру, оскільки прикривав гавань не тільки на правому березі ріки, але й вхід у гирло р. Серету, по якому можна було дістатися до Теребовлі – столиці князівства. Відомо що на території сіл Городок та Виноградне на лівому березі Дністра, навпроти літописного Василева, раніше було досліджено давньоруські підплитові поховання⁶. Це підтверджено матеріалами розвідок, проведених у 1997 р. С.В. Пивоваровим, який поблизу вищеназваних сіл, на берегових терасах виявив рештки культурного шару з матеріалами XII – першої половини XIII ст.⁷

Соціальний зміст Ленківецького городища чіткіше виступає на фоні його поселень-супутників, які виявлено у чотирьох пунктах. Поселення в урочищі Селище видовжене на 800 м. Селище згадується 23 лютого 1488 р. як «Ленцовичово село»⁸, тобто село Ленци. Родина Ленци згадується в документах XVI ст. Аналіз писемних документів засвідчує, що село походить від багатой родини Ленців⁹. Очевидно, родина була власником села й у XII – першій половині XIII ст. Тут виявлено сліди наземних жител з глинобитними печами. У північній частині селища розміщувалося кладовище XII – XIII ст., на якому розкопано 16 поховань¹⁰.

Інше селище-супутник розташовувалося за 1 км від городища на правому березі Потоку, в урочищі Совиця. На його території знайдено уламки кераміки XII – першої половини XIII ст., але розкопки на ньому не проводилися¹¹. Ще два поселення

зафіксовано в урочищах Старі Ленківці та Багна. Сільські поселення досліджено біля більшості давньоруських міст¹².

Аналіз писемних й археологічних джерел показує, що безпосередній зв'язок із сільськогосподарським виробництвом характеризував економічне життя практично всіх давньоруських міст, незалежно від їхніх рангів, хоча рівень цих зв'язків був різним¹³. Дослідження палеогеографів останніх років показали, що міста розташовувалися, в основному, в центрі найбільш родючих земель, а звідси – в густонаселених землеробських районах, звідки вони отримували додатковий продукт¹⁴. На тісний зв'язок міста із селом вказують також писемні джерела. Наприклад, у 1152 р. Святослав Ольгович дорікав Юрію Довгоруку за недотримання союзницьких обов'язків: «Сяко еси волость мою погубилъ, а жита если около города потравилъ»¹⁵. Города міщан могли знаходитися неподалік міських укріплень: «Мстиславъ же съ братею ста передъ Золотыми вороты въ огородъхъ»¹⁶. Свої города в Києві мав і Печерський монастир. Патерик відзначає, що частина ченців займалася рукоділлям, а «другоици въ оградъ копаху зелейного ради растения»¹⁷. Звідси випливає, що города могли знаходитися не тільки в межах монастирських садиб, але й міських і на вільних від забудови площах.

Господарське життя давньоруського міста неможливо зрозуміти без урахування ролі в ньому церкви. Статутом Володимира Святославовича церкві віддавалася десята частина прибутків. «И по том же лѣтом многымъ минувшемъ създахъ церковь свѣтѣя Богородица Десятинную и дахъ си десятину по всей земль рустѣи, и съ княжения въ съборную церковь от всякого князя суда десятую въкъшу, а отъ торгу десятую неделю, а из домовъ на всякое лѣто десятое от всякого стада и от всякого жита чюдному Спасу чюдъньи его матери»¹⁸.

Достатню уяву про структуру господарства Печерського монастиря, який був великим землевласником, подають літописні повідомлення. Так, незадовго перед смертю ігумен Феодосій закликав до себе ченців, серед яких мали бути і ті, «еже и в селах или на иную кую потребу отошли»¹⁹. Цей рік був надзвичайно врожайним для монастиря: «В лѣто же то молитвами блаженногго отца нашего Феодосіа умножились всѣхъ благахъ въ монастырь томъ, еще же и в области тѣхъ гобино бысть, и в животныхъ приплодъ»²⁰. Розвивався також монастир і з пожалувань від бояр: рухоме майно «от имънии своихъ на утешение братии и устроение монастырю» і нерухоме – «друзии же села вдаю ще монастыреви и братии»²¹. Аналогічним було становище і в інших монастирях Київської Русі, які, за словами літописця, «от царь, и бояр, и от богатства поставлены»²².

Можливо, такі сільськогосподарські угіддя були розташовані на міжвальному просторі Галицького монастиря в Середньому Подністров'ї. Ще у XIX

ст. Д. Щеглов згадував, що скит Галиця «мав свій маєток, але наприкінці XVIII ст. був спустошений турками і з цього часу обезлюднів»²³.

Відомо, що церква була великим землевласником, а в XII – першій половині XIII ст. йшов процес формування церковного землеволодіння. У джерелах нерідко згадуються «нивы церковные», які належали київським монастирям, а також факти пожалування їм земельних ділянок.

Города міщан могли знаходитися в незаселеній частині посаду літописних Кучелмина та Василева, оскільки культурний шар тут присутній не всюди. На жаль, у містах Сирето-Дністровського межиріччя не виявлені знаряддя рільництва, які б свідчили про зв'язок міщан із сільськогосподарським виробництвом. Але це не означає якоїсь винятковості чи локальних особливостей зазначеного регіону. Це, очевидно, пов'язано з незначною дослідженою площею на посадах давньоруських міст Сирето-Дністровського межиріччя. Можливо, при подальших розкопках широкими площами вдасться виявити такі матеріали. Адже землеробські знаряддя відомі з розкопок найбільших міст Русі – Галича, Чернігова, Києва, Новгороду тощо²⁴.

Городні ділянки засвідчені не тільки в малих містах, а й у великих центрах Давньоруської держави, наприклад, у Новгороді, Києві тощо²⁵. Однак слід обумовити, що поняття «город» у давньоруських літописах має ширше значення й включає в себе також термін «сад»²⁶. Аналогічні городні ділянки та поля простежені в монастирі в Йосиповичах²⁷.

Значне місце в господарстві міщан займало тваринництво, про що свідчать знахідки кісток свійських тварин. На досліджуваній території вони відомі в Ревному, Ленківцях, літописному Василеві, Хмелеві²⁸. Споруди для утримання худоби в Сирето-Дністровському межиріччі відомі поки що лише на поселенні-супутнику князівської фортеці в Ревному. Тут розкопана садиба X ст. розмірами 40х20 м, до складу якої входили два напівземлянкових житла та дві господарські споруди. Одна з них зі стінами у вигляді плиту, обмащеного глиною, призначалася для утримання худоби²⁹. На посадах інших міст поки що не виявлені садиби і господарські споруди, але, безперечно, в ході археологічних розкопок вони будуть досліджені. Тим більше, що на садибах великих міських центрів Давньоруської держави чітко простежені сліди споруд типу хлівів, конюшень тощо. Про розвиток вівчарства в Ленківцях опосередковано можуть свідчити пружинні ножиці, знайдені на дитинці міста³⁰.

Такі аграрно-феодальні міста були у всіх давньоруських землях. Але найбільше їх розташовувалося у лісостеповій зоні, оскільки тут були поширені найродючіші земельні угіддя й існувала відносно висока щільність населення.

Аграрні міста характерні й для середньовічної Європи і Візантії. Наявність дрібних містечок до-

слідники відзначають у середньовічних країнах Центральної та Західної Європи, зокрема, в Угорщині, Англії³¹. Наявність орної землі, випасів для худоби у XIII – XIV ст. відзначалася у таких великих центрах, як Прага, Любек, Магдебург, Нюрнберг тощо³². У Візантії в XI – XIII ст. багато міст імперії являли собою центри сільської округи, а їхнє населення займалося виноградарством, рільництвом, скотарством на прилеглих до міста полях і луках³³.

У дослідженні економіки міста важливо визначити розміри землеробської округи, яка тяжіла до міста. На сьогоднішній день, на превеликий жаль, при сучасному стані теоретичної розробки даної проблеми зробити це неможливо. Розміри міських волостей залежали від багатьох факторів, перш за все, від щільності заселення і кількості землеробських угідь. Як вважає ряд науковців, сільськогосподарська округа навколо невеликих містечок могла складати приблизно 15-20 км в радіусі, або 800-1200 км²³⁴. Це та мінімальна округа, функціонування якої визначалося наявністю в ній міського осередку. Саме тут селяни могли реалізовувати надлишки своєї продукції, отримавши за неї товари, які не вироблялися в селі (карта 1).

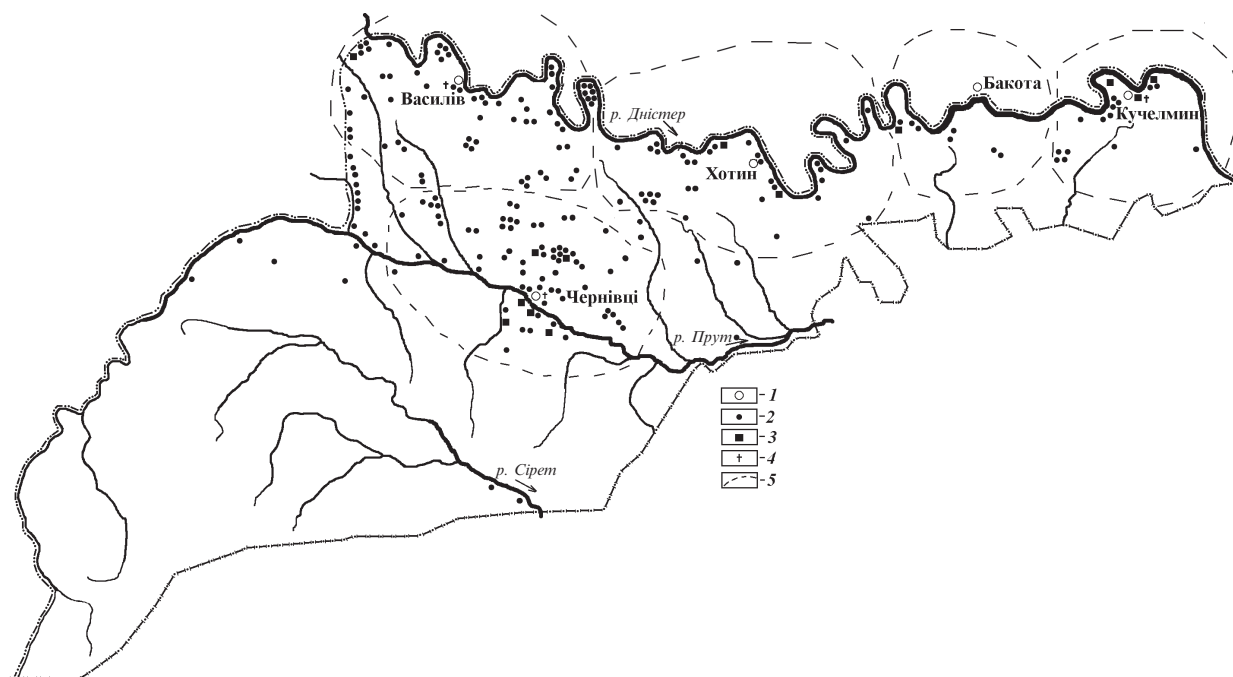
Як видно з карти, сільська округа міст Сирето-Дністровського межиріччя охоплювала практично всі сільські поселення, відомі на досліджуваній території. Найкраще це ілюструється матеріалами стародавніх Чернівців. До їхньої округи входило більше 50 сільських поселень, відомих на сьогоднішній день. Що стосується округи міст Подністров'я, то їхня зона впливу могла простягатися і на

лівий берег річки, оскільки всі вони розташовувалися біля переправ і легко могли бути пов'язані з лівобережжям. Відстань між містами, як і на берегах Давньоруської держави, складала до 20 – 30 км, що дорівнювало денному переходу торгових валок.

Отже, місто не можна розглядати як відособлену від землеробства поселенську структуру.

Соціально-топографічна структура міст не обмежувалася укріпленими поселеннями: дитинцем і торгово-ремісничим посадом. Їхні кордони були значно ширшими, але визначити їх досить важко. Про них відсутні достовірні дані у писемних джерелах, і в багатьох випадках вони не визначаються за археологічними ознаками. Так, у літописі говориться про будівництво м. Холма: «...бе жизнь, и наполниша дворы окрест города, поля, села»³⁵. З цього повідомлення видно, що складовою частиною міст були феодальні замки, сторожові фортеці, монастирі тощо. Це була характерна особливість соціально-топографічної структури давньоруських міст, оточених цілою системою заміських феодальних садиб. У господарському житті міст важливу роль відігравали двори воєвод, бояр, представників адміністрації. Справа в тому, що концентрація великих вотчинників у містах була досить значною і вони не могли всі поміститися у межах порівняно невеликих дитинців. Тому їхні садиби часто знаходилися у приміській зоні³⁶.

Так, у Василеві третьою складовою частиною літописного міста є пригороди: городище-феодальний замок в ур. Хом, монастир в ур. Монастир та селища в ур. Жигулівка й ін.

Карта 1. Міста XII – першої половини XIII ст. з їхньою сільською округою
1 – міста; 2 – сільські поселення; 3 – городища; 4 – залишки церков;
5 – ймовірна територія сільської округи

Городище-феодальний замок XII – першої половини XIII ст. розміщується на високому мису правого берега Дністра, в ур. Хом, біля підніжжя якого починається міський посад. Його майданчик діаметром 80 м був укріплений оборонною стіною складної конструкції, до якої входили тристінні зруби, а четверту, зовнішню, складав частокіл. У клітках-зрубах мешкали воїни, на що вказують залишки глинобитних печей та предметів озброєння³⁷. На укріпленому майдані феодальної садиби простежено сліди наземних жител, залишки дерев'яної церкви-усипальниці феодальної родини та кладовища, розташованого неподалік. Поруч із городищем Хом, на високому мису існувало синхронне йому поселення.

Городище-сторожову фортецю досліджено також у Кучелміні. На південь від ур. Галиця, на відстані 1,5 км в ур. Щовб, на високому мису розташоване давньоруське городище. Його майданчик розмірами 65х50 м з напільного боку відгороджений дугоподібним ровом і валом. Експедицією Чернівецького краєзнавчого музею в насипу валу було виявлено залишки житлово-господарських зрубів шириною 3 м, що примикали до головної оборонної лінії³⁸. В одному з них знайдено розвал глинобитної печі, металевий пластинчастий браслет, уламок глиняного тигелька із залишками металу. За характером знахідок і типом оборонних конструкцій це городище можна віднести до залишків сторожової фортеці³⁹.

Споруджувати замки-садиби на землях, які належали місту, могли тільки великі землевласники, які прагнули таким чином брати активну участь у політичному житті міста. Тільки вони мали можливість придбати землі в передмістях, збудувати укріплену садибу. Споруджувати свої замки у передмістях давньоруських міст земельна аристократія могла почати тоді, коли посилюлася її роль в економічному і політичному житті країни, тобто не раніше другої половини XI ст.⁴⁰

Хто ж жив на території феодальних садиб? Як правило, на відміну від феодалів Північної Європи, руські бояри не залишили міст, тобто центрів державно-політичного життя, навідуючись у свої сільські помістя лише в міру необхідності⁴¹. Могутніші феодали могли мати свої володіння не тільки поблизу самого міста, але й на далекій периферії. Про високу концентрацію землевласницької знаті у давньоруських містах свідчить літопис, згідно з яким у 1208 р. князі Ігоревичі вбили в Галичі великих бояр «числом 500 а инши разбегошася»⁴². Йшлося не лише про галицьких, але й перемишльських, звенигородських, теребовльських та інших. Утримуючи в своїх руках фактично всю землю, галицьке боярство було однією з головних політичних сил князівства: «Бояре же Галичские Данила князем себе называху, а саме всю землю держаху»⁴³. У цьому відношенні давньоруські міста нагадували міські центри Італії, Південної Франції, Іспанії, де навіть в часи зане-

паду їх не залишала феодальна знать. Петро Кресценцій, італійський автор XIII-XIV ст., говорячи про власників феодальних маєтків, зазначав, що коли знатність і могутність феодала не дозволяли йому жити в одній садибі разом із своїми колонами, то вони тримали там тільки управителя, а самі жили в іншому місці⁴⁴.

Крім Галицької землі, багаті садиби згадуються і на приміській території Києва. Так, у 1169 р. половці вдерлися на територію Подолу і «зажегоша двор Лихачевъ поповъ и Радьславль»⁴⁵.

Роль феодальних замків у системі міської округи остаточно поки що не з'ясована. Але, зважаючи на розміщення їх на підступах до основної території міста, можна вважати, що вони не лише захищали майно й особу феодала, але й відігравали важливу роль в обороні міста як його складова частина. Як правило, час функціонування сторожових фортець і феодальних замків співпадає з часом існування міста.

Так, Ленківецька фортеця, враховуючи ландшафтні дані (розташування на рівнині, оточеній горами), могла виконувати роль важливого прикордонного пункту лише за умов наявності на підступах до неї сторожових постів, які б сповіщали про наближення караванів або ворожу небезпеку.

Залишками сторожових фортець на підступах до Ленківецької є невеликі городища XII – першої половини XIII ст., розташовані на ділянці 25 км на найвищих у даному районі пунктах. Це замки Спаська, Гореча, Остриця і Молодія⁴⁶. Вони прикривали Ленківецьку фортецю з півдня.

З найбільш важливого стратегічного напрямку – південного заходу підступи до міста прикривав Цецинський замок. Саме звідти могли надійти найзапекліші вороги Галицько-Волинського князівства – войовничі угри.

Із західної сторони, на відстані 4,5 км від Ленківецького дитинця, на найвищій точці місцевості як сигнальний пункт виступав курган висотою 1,5 м, діаметром 30 м. Під час його дослідження виявили залишки дерев'яної вежі⁴⁷. Такі кургани, як правило, розташовувалися біля сухопутних торгових шляхів. Вони були своєрідними орієнтирами-дороговказами, зручними спостережними і оборонними пунктами. Цей курган був споруджений біля Берладського шляху з Галича через Чернівці на південь. Сторожові пункти у вигляді курганів відомі на інших давньоруських теренах, наприклад, у районі Теребовля⁴⁸.

З північної сторони Ленківці могла прикривати феодальна укріплена садиба в с.Васловівці, що знаходилася на шляху, який вів до літописного Василева.

Прикладом архітектурно-планувального вирішення, яке враховувало ландшафтні дані, може бути Галич. Основне ядро міста на Крилоській горі оточували розміщені на підвищеннях в радіусі 7 – 10 км укріплені поселення і монастирі⁴⁹.

Таким чином видно, що сільська округа відіграла важливу роль у житті міст і була важливою їхньою складовою частиною.

¹ Толочко П.П. Древнерусский феодальный город. – К.: Наук. думка, 1989. – С.78-79.

² Моця О.П. «Місто і округа» в контексті вивчення Чернігівського регіону // Старожитності Південної Русі: Матеріали II історико-археологічного семінару «Чернігів і його округа в IX – XIII ст.», Чернігів, 15-18 травня 1990 р. – Чернігів: Сіверянська думка, 1993. – С.24-29.

³ Куза А.В. Социально-историческая типология древнерусских городов X – XII вв. // Русский город. – М.: Наука, 1983. – С.11-14; Толочко П.П. Киев и Киевская земля в эпоху феодальной раздробленности XII – XIII веков. – К.: Наук. думка, 1980. – С.39-46.

⁴ Юшков С.В. Очерки по истории феодализма в Киевской Руси. – М.: Изд-во АН СССР, 1939. – С.131-138.

⁵ Толочко П.П. Новые археологические открытия в Киеве // Древнерусский город (Материалы Всесоюзной археологической конференции, посвященной 1500-летию города Киева). – К.: Наук. думка, 1984. – С.126-141; він же. Южная Русь: Некоторые проблемы и перспективы историко-археологического изучения // Историко-археологическое изучение древней Руси. – Л.: Наука, 1988. – С.182.

⁶ Малєєв Ю.М. Розвідки на півдні Тернопільщини // Археологічні дослідження на Україні в 1969 р. – К., 1972. – Вип.IV. – С.386-387; Ратич О. Древньоруські археологічні пам'ятки на території Західних областей УРСР. – К.: Вид-во АН УРСР, 1957. – С.62.

⁷ Пивоваров С. Літописний Василів у Середньому Подністров'ї // Середньовічна Європа: погляд з кінця X ст. – Чернівці: Золоті литаври, 2000. – С.219.

⁸ Documente moldovenești înainte de Ștefan cel Mare // Ed. De M. Costăchescu M. – Iași: Viața Românească, 1932. – Vol.2. – P.305.

⁹ Карпенко Ю. Топонімія центральних районів Чернівецької області. (Конспект лекцій). – Чернівці: ЧДУ, 1965. – С.39-40.

¹⁰ Тимошук Б.О. Давньоруська Буковина (X – перша половина XIV ст.). – К.: Наук. думка, 1982. – С.80.

¹¹ Там само. – С.80.

¹² Мовчан І.І. Давньокіївська околиця. – К.: Наук. думка, 1993. – С.3-163; Петегиріч В.І. Древнерусский город Белз // Тез. докладов советской делегации на V Международном конгрессе славянской археологии. – М., 1985. – С.140-142; Толочко П.П. Історична топографія стародавнього Києва. – К.: Наук. думка, 1970. – С.147.

¹³ Толочко П.П. Древнерусский феодальный город. – С.81.

¹⁴ Канівець В.І. Роль природних умов у формуванні території Чернігово-Сіверської землі (до постановки питання) // Перша Черніг. обл. наук. конф. з іст. краєзнавства: Тези доп. – Чернігів, 1985. – С.92-94.

¹⁵ ПСРЛ. – М.: Изд-во Восточная литература, 1962. – Т.2. – С.458.

¹⁶ Там само. – Стб.375.

¹⁷ Патерик Киево-Печерского монастыря. – СПб, 1911. – С.27.

¹⁸ Древнерусские княжеские уставы XI – XIII вв. / Подготовил Я.Н. Шапов. – М.: Наука, 1976. – С.240.

¹⁹ Патерик Киево-Печерского монастыря. – С.45.

²⁰ Там само. – С.52.

²¹ Там само. – С.31.

²² ПСРЛ. – Т.2. – Стб.148.

²³ Щеглов Д. Об упраздненных монастырях Бессарабии // Кишиневские Епархиальные ведомости. – 1898. – №6. – 15 августа. – С.509-510.

²⁴ Археология Прикарпатья, Волыни и Закарпатья (раннеславянский и древнерусский периоды). – К.: Наук. думка, 1990. – С.97-102; Боровський Я.Є Археологічні дослідження в «городі» Ярослава // Археологічні дослідження стародавнього Києва. – К.: Наук. думка, 1976. – С.85-107; Колчин Б.А., Янин В.Л. Археологии Новгорода 50 лет // Новгородский сборник: 50 лет раскопок Новгорода. – М.: Наука, 1982. – С.74.

²⁵ Кирьянов А. В. История земледелия в Новгородской земле X – XV вв. // МИА. – 1959. – № 65. – С.321; Рычка В.М. О земледелии и землевладении в Киеве XI – первой половины XVI вв. // Древнерусский город (Материалы Всесоюзной археологической конференции, посвященной 1500-летию города Киева). – К.: Наук. думка, 1984. – С.109; Толочко П.П. Древнерусский феодальный город. – С.84.

²⁶ Срезневский И.И. Материалы для словаря древнерусского языка по письменным памятникам. – СПб.: Типогр. Импер. академии наук, 1902. – Т. 2. – Стб. 606.

²⁷ Берест Р. До питання про місце чорного духовенства у суспільному житті давньоукраїнської держави // Середньовічна Європа: погляд з кінця XX ст.: Матеріали Міжнародної наукової конференції. – Чернівці: Золоті литаври, 2000. – С.256.

²⁸ Возний І.П. Скотарство та полювання населення Північної Буковини XII – XIII ст. // Науковий вісник Чернівецького університету. Серія історія. – Чернівці: Рута, 2000. – Вип. 96-97. – С.112-122; Михайлина Л.П. Скотарство у господарській діяльності східних слов'ян між Дніпром і Карпатами // Питання стародавньої та середньовічної історії, археології й етнології. – 1999. – Т.3. – С.133-139; Тимошук Б.О. Давньоруська Буковина. – С.175-176.

²⁹ Тимошук Б.А. Восточные славяне: От общины к городам. – М.: Изд-во МГУ, 1995. – С.85.

³⁰ Тимошук Б.О. Давньоруська Буковина. – Рис.16,18.

³¹ Бачкай О. О характере и роли аграрных городов в Венгерском государстве XV века. // Средние века. – 1973. – Вып.36. – С.114-125; Левицкий Я.А. Города и городское ремесло в Англии в X – XII вв. – М.-Л.: Изд-во АН СССР, 1960. – С.167.

³² Ермолаев В.А. Городское землевладение на территории Нюрнбергского бургграфства // Средневековый город. – Саратов: Изд-во Саратов. ун-та, 1968. – С.62.

³³ Экономическое развитие империи в IX – XII вв. // История Византии: В 3-х т. – М.: Изд-во АН СССР, 1967. – Т.2. – С.249.

³⁴ Давня історія України: В 3-х т. – К.: ІА НАН України, 2000. – Т.3. – С.389; Понишко С. До питання про розміри і структуру сільськогосподарської округи давньоруських міст Волині в Поліській зоні // Міжнародна наукова конференція «Галицько-Волинська держава: передумови виникнення, історія, культура, традиції»: Тези доповідей та повідомлень, Галич, 19-21 серпня 1993 р. – Львів, 1993. – С.62-63; Толочко П.П. Древнерусский феодальный город. – С.99.

³⁵ ПСРЛ. – Т.2. – Стб.843.

³⁶ Толочко П.П. Назв. праця. – С.158.

³⁷ Тимошук Б.А. Восточные славяне: От общины к городам. – С.120.

³⁸ Томенчук Б.П. Исследование летописного Василева // АО 1978 г. – М.: Наука, 1979. – С.413.

³⁹ Тимошук Б.О. Давньоруська Буковина. – С.84-85.

⁴⁰ Тимошук Б.А. Восточные славяне... – С.120.

⁴¹ Толочко П.П. Южная Русь: Некоторые проблемы и перспективы историко-археологического изучения // Историко-археологическое изучение древней Руси. – Л.: Наука, 1988. – С.182; Янин Н.Н. Новгородская феодальная вотчина. – М.: Наука, 1981. – С.296.

⁴² ПСРЛ. – Т.2. – Стб.724.

⁴³ Там само. – Стб.789.

⁴⁴ Хоментовская А.И. О выгодах сельского хозяйства Петра Кресценция // Агрикультура в памятниках западного средневековья. Переводы и комментарии. – М.-Л.: Изд-во АН СССР, 1936. – С.300.

⁴⁵ ПСРЛ. – Т.2. – Стб.515.

⁴⁶ Тимошук Б.О. Твердия на Пруті. З історії виникнення Чернівців. – Ужгород: Карпати, 1978. – С.13-18.

⁴⁷ Тимошук Б.А. Древнерусские поселения Северной Буковины // КСИИМК. – 1955. – Вып.57. – С.113.

⁴⁸ Могитич Р.І. Теребовля (штрихи історичної топографії) // Археологічні студії. – Київ-Чернівці, 2000. – Вип.1. – С.132-141.

⁴⁹ Черноус В.Е. К вопросу о роли ландшафтного фактора в формировании архитектурно-планировочной структуры древнерусских городов Галицкой земли (X – XIII вв.) // Древнерусский город. (Материалы Всесоюзной археологической конференции, посвященной 1500-летию города Киева). – К.: Наук. думка, 1984. – С.144.

Summary

Igor Voznyi
(Chernivtsi)

Rural district as important part of Old Rus towns (X-XIV centuries) on the territory between Upper Siret and Middle Dnister

In the article have been researched some important problems of urban processes that had place between Siret and Dnister in X-XIV centuries. The author investigates such essential part of Old Rus towns as rural district and discovers its meaning in town structure basing on written and archeological sources.

УДК: 737(477.85),1774/1914/18"

Олександр Огуї
(Чернівці)

«ЗОЛОТІ ТАТАРСЬКІ, ЯЗИЧНІ; ФЛОРИНИ ЗЕМЛІ НАШОЇ» НА БУКОВИНІ XIV-XVI ст.

В статті викладається проблема таємничого монетного найменування, відомого в буковинських і молдавських документах 15-16 ст. як «татарський золотий». Для визначення його обмінного курсу вивчалися канцелярії сусідніх держав (Львів, Бистриця, Брашов). Як виявилось, там уживалися замість

«татарських золотих» синонімічні позначення «heidnische Gulden, zloti valaski, moldawski; fl. terre nostre». На основі аналізу цих документів можна стверджувати, що «татарський золотий» (heidnische Gulden) відповідав 12 аспрам, тобто лічильна буковинська система, запозичена з Візантії, відчула значний вплив понтійської та золотоординської систем.

Ключові слова: золотий татарський; язичний, валаський злот; флорини землі нашої; аспр; курс; лічильна система.

Як засвідчує аналіз церковнослов'янських актових матеріалів, на Буковині, що перебувала у складі Молдавії, назви грошових одиниць в основному співвідносилися з назвами, розповсюдженими на території Червоної Русі, до якої Буковина належала до останньої чверті XIV ст. Виняток, однак, складають невідомі для канцелярії сусідньої Галичини позначення «золоті татарські», які стали на Буковині та в Молдавії домінуючими. Попри багаторічні пошуки (М.Котляр, А.Нудельман, Л.Полевий, П.Бирня, Н.Руссев, О.Ілієску, К.Кіріцеску, Е.Оберлендер-Тирновяну та ін.) обіговий курс цієї монети залишається невідомим, внаслідок чого малоінформативні й інші показники соціально-економічного життя на Буковині (дійсна вартість життя, нерухомості: сіл, пасік, млинів тощо).

На нині склалося щонайменше п'ять точок зору щодо терміна «золотий татарський». За першою гіпотезою – гіпотезою І.Ністора – назва «татарський золотий» співвідносить його з місцем його походження – «Татарією», тобто областю генуезьких понтійських колоній, саме там, де відбувалась інтенсивна торгівля, звідки монети потрапляли торговими шляхами до Молдови. Саму назву автор теорії пов'язував з конкретними золотими монетами: флоринами, дукатами та цехінами, які були золотими еквівалентами «фрязьського» рубля, тобто італійської срібної ліри в 20 солідів¹. Цієї думки дотримується академічна наука Румунії та Молдови (О.Ілієску; К.Кіріцеску; К.Моїсіл; А.Нудельман).

За припущенням Ф.Бабінгера², татарськими золотими були низькопробні імітації венеціанського дуката, продукovanі генуезцями у різних містах (у т.ч. і в Кафі, територія якої перебувала під протекторатом татарських ханів до 1475 р.). Подібні імітації (генуезького, білгородського чи навіть турецького походження) були характерними для грошового обігу Молдови XIV-XV ст.

За наступною гіпотезою³, назва «татарський золотий» з'явилась у молдовських документах помилково внаслідок тотожного арабського шрифту, котрим користувалися татари та турки на своїх монетах. Оскільки татари в той час не карбували власної золотої монети, а використовували турецькі, що з їх рук потрапляли до Молдови та України, то ці монети, за М.Ф.Котлярем, насправді були турецькими золотими. Подібне пояснення